

DIRK GEERAERTS: TEORIE LEXIKÁLNÍ SÉMANTIKY

Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2019, 340 stran
ISBN 978-80-246-4194-2

Recenzovaná kniha vyšla v rámci ediční řady Lingvistika Nakladatelství Karolinum, jejímž posláním je zprostředkovávat české lingvistické obci aktuální poznatky z různých lingvistických subdisciplín. Tento cíl Geeraertsova monografie nepochybně naplňuje: kniha, která původně vyšla anglicky roku 2009, nabízí moderní přehled teorií lexikální sémantiky, jaký dosud v lingvistice chyběl. V českém prostředí sice existují souhrnné publikace, které se problematiky různých přístupů k lexikálnímu významu dotýkají,¹ avšak tyto zmínky jsou spíše kusé, značně výběrové a palčivě neaktuální. České vydání publikace D. Geeraertse v překladu A. Klégra je tak velkým přínosem, neboť českému publiku zprostředkovává moderní přehled předmětné oblasti ve světovém měřítku, navíc z pera autora, který je sám významnou osobností současné lexikální sémantiky.

Nejprve se zaměřím na obsah knihy, poté zkusím naznačit, jakým směrem se lexikální sémantika ubírala v poslední dekádě, tedy od vydání Geeraertsovy knihy, a na závěr se pokusím zhodnotit kvalitu překladu. Z praktických důvodů je mé shrnutí obsahu knihy nutně výběrové a nemůže si v žádném případě klást nároky na úplnost. Podrobnější shrnutí Geeraertsovy knihy lze nicméně hledat v jejích zahraničních recenzích.²

Kniha mapuje vývoj lexikální sémantiky od poloviny 19. století do současnosti a je logicky rozdělena do pěti kapitol; každá se věnuje jednomu z výrazných směrů, které během tohoto období dominovaly bádání v oblasti lexikální sémantiky nebo jej zásadně ovlivnily. Všechny kapitoly jsou přehledně strukturovány a zakončeny krátkým výkladem, který je protkán odkazy na další literaturu relevantní k tématu kapitoly.

První kapitola (Historicko-filologická sémantika, s. 19–61) představuje diachronně orientovaný přístup, který dominoval lexikální sémantice přibližně od roku 1830 do roku 1930. Ve světle výrazně historického zaměření tohoto přístupu není překvapivé, že hlavní oblast zájmu předstrukturalistické sémantiky představovaly změny slovního významu a jejich klasifikace a výklad. Záběr celé monografie je sice časově omezen přibližně na posledních 200 let, ale právě v této kapitole autor poukazuje i na starší (např. antické) úvahy o významech slov a dokládá, že ke zrodu lexikální sémantiky došlo v průsečíku především tří tradičních proudů s bohatou historií: spekulativní etymologie, výuky rétoriky a lexikografie. Na tyto proudy historická sémantika navazovala, ale zároveň se vůči nim do určité míry vymezovala: např. stejně jako rétoriku ji zajímala metafora či metonymie, ale na rozdíl od rétoriky je nevnímala jako stylistické prostředky, nýbrž jako procesy, které mohou vést ke změnám ve významech slov. Sémantika se během 19. století stala vědou,

1 Např. *Česká lexikologie* J. Filipce a F. Čermáka (1985) nebo monografie *Lexikon a sémantika* F. Čermáka (2010).

2 Srov. např. Mey, J. L. (2011): A winter of content. On Dirk Geeraerts' Theories of Lexical Semantics. *RASK: International Journal of Language and Linguistics*, 34, s. 107–138.

a to vědou orientovanou diachronně, sémaziologicky (v centru jejího zájmu stála polysémie), empiricky (oporou jí často byl lexikografický materiál) a psychologicky (historické sémantice nebylo cizí „klást rovnítko mezi významy a mentální koncepty v nejširším možném smyslu“, s. 57).

Druhá kapitola (Strukturní sémantika, s. 62–110) popisuje, jak s příchodem strukturalismu na lingvistickou scénu došlo k radikální paradigmatické změně v přístupu k lexikální sémantice. Do pozadí ustoupil fakt, že význam je kognitivním fenoménem, neboť v představách strukturalistů nehrál primární roli vztah znaku k myslí člověka, nýbrž vztah znaku k jiným znakům v systému. Saussurovo rozlišení synchronie (která má popisovat konkrétní stav jazykového systému, *état de langue*) a diachronie (která má srovnávat různé synchronní stavy systému) logicky vede k tomu, že je-li primárním cílem popis systému jako celku, na prvním místě musí být synchronie, nikoliv diachronie. Právě posun k popisu systému jako celku vede i k přesunu od perspektivy sémaziologické k perspektivě onomaziologické. Vzhledem k těmto změnám pak lingvistu při retrospektivním pohledu na vývoj sémantiky nepřekvapí, že pojmy jako lexikální pole, komponentová analýza či relační sémantika, zaměřující se na sémantické vztahy, jako je antonymie či hyperonymie, jsou dědictvím právě strukturní sémantiky.

Generativní gramatika (přinejmenším raná, transformační) byla primárně teorií formální, příkládající větší význam formě než významu. Je tedy symptomatické, že třetí kapitola recenzované monografie (Generativní sémantika, s. 111–131) je kapitolou nejkratší. Poukazuje se v ní na to, že někteří generativisté zásadním způsobem přispěli k rozvoji komponentové analýzy a její inkorporaci do generativistického modelu jazyka a že právě s generativní gramatikou přišla tzv. „kognitivní revoluce“, obvykle spojovaná s osobností N. Chomského.³ S tou se mezi zájmy lexikálních sémantiků vrátil i strukturalisty upozaděný psychologický aspekt, a to především v souvislosti s otázkou, zda jsou formální a dekompoziční reprezentace významu, v generativismu běžné, psychologicky adekvátní. Geeraerts ve třetí kapitole věnuje pozornost i rozporům mezi jednotlivými generativisty, které se týkaly právě pojetí významu a které vedly k tomu, co někdy bývá označováno jako „lingvistické války“. Ty vypukly, když Paul Postal, George Lakoff, John Ross a James McCawley, kteří se s nadsázkou označovali za „čtyři jezdce apokalypsy“, začali v rozporu s chomskyánským důrazem na formu a gramatiku prosazovat zásadní roli významu a lexikonu.⁴ Někteří z nich se pak s generativní gramatikou rozešli a například George Lakoff se stal výraznou — de facto zakládající — osobností kognitivní sémantiky.

Než Geeraerts obrátí pozornost ke kognitivní sémantice, představuje ve čtvrté kapitole (Neostrukturalistická sémantika, s. 132–186) několik různorodých teorií, aplikací a metod, které souhrnně označuje jako neostrukturalistické, neboť je spojuje především to, že se zasloužily o rozpracování relačního přístupu a přístupu dekompozičního, jejichž kořeny sahají právě do strukturalistické sémantiky. Jako neostrukturalistickou tak lze chápat teorii přirozeného sémantického metajazyka A. Wierz-

3 Srov. např. Kibbee, D. A., ed. (2010): *Chomskyan (R)evolutions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

4 Srov. např. Harris, R. A. (1993): *The Linguistics Wars*. New York: Oxford University Press.

bické, ale také například lexikální databázi WordNet, jejíž koncepce vychází z relační sémantiky, či metodu distribuční korpusové analýzy.

Pátá, oprávněně nejobsáhlejší kapitola (Kognitivní sémantika, s. 187–273) představuje kognitivnělingvistický přístup k významu, který v mnohém navazuje na předstrukturalistickou sémantiku: význam je primárně chápán jako psychologický fenomén, neexistuje zde rigidní rozlišení jazykových a encyklopedických znalostí, důraz se klade na flexibilitu a neustálou proměnlivost jazykového systému a do centra pozornosti se zprvu opět dostává metafora a metonymie. Ty však kognitivní lingvisté redefinují jako obecné kognitivní jevy, které přesahují hranice lexikální roviny a projevují se i mimojazykově (např. v gestech). Zásadní je též nová koncepce kategorizace: dosavadní přístup založený na nutných a postačujících rysech, jehož základy lze hledat u Aristotela, je nahrazen teorií prototypů. Geeraerts prezentuje i další koncepty kognitivní lingvistiky, včetně významné teorie rámců.

Samotný text knihy je zakončen závěrem, který shrnuje nejvýraznější tendence ve vývoji přístupů k lexikální sémantice a znovu explicitně poukazuje na vztahy mezi jednotlivými přístupy či teoriemi, ale zároveň překračuje rámec pouhého shrnutí. Jedním z pozitiv celé monografie je právě to, že autor neprezentuje pět nezávislých směrů lexikální sémantiky, nýbrž pět směrů, které jsou provázány vazbami různého druhu a které vzájemně interagují, případně se též vůči sobě vzájemně vymezují.

V závěru knihy autor vyslovuje domněnku, že v budoucnu bude docházet — slovy A. Klégra — ke „sbližování zejména mezi neostrukturalistickou distribuční korpusovou analýzou a kognitivní sémantikou, v rámci které se čím dál více prosazuje konstrukční gramatika“ (s. 316). Od původního vydání Geeraertsovy publikace uběhlo přibližně deset let, a tak může být předčasné tuto prognózu jakkoliv hodnotit. Přesto se zdá, že kognitivní lingvistika po empirickém obratu výrazně těží právě z uplatnění pokročilých statistických analýz korpusových dat (nezřídka v kombinaci s experimentálními metodami), jak Geeraerts předvídá; již roku 2010 např. vychází kolektivní monografie věnovaná právě kvantitativním metodám v kognitivní sémantice⁵ a roku 2014 další monografie⁶ o korpusových metodách v sémantice. Zajímavý trend, kterému Geeraerts nevěnuje pozornost, představuje i nárůst počtu neurolingvistických studií o lexikální sémantice: Např. *The Journal of Neuroscience* publikoval v letech 1981 až 2005 méně než 50 textů, které se věnují lexikální sémantice; zatímco pak v letech 2006 až 2010 takových textů publikoval přibližně 55, v letech 2011 až 2015 počet textů s touto tematikou vzrostl až ke stovce.

V doslovu k českému překladu A. Klégr podává užitečný (byť zběžný) přehled vývoje české lexikální sémantiky, Tezemi Pražského lingvistického kroužku počínaje a příslibem dalšího vývoje konstrukční gramatiky využívající statistické analýzy korpusových dat konče.

Na závěr několik slov ke kvalitě překladu. Překladatel se se svým nelehkým úkolem jistě vypořádal důstojně, vezmeme-li v úvahu nesnadnost překladu řady pojmů

5 Glynn, D. & K. Fischer, eds. (2010): *Quantitative Methods in Cognitive Semantics: Corpus-driven Approaches*. Berlin: Mouton de Gruyter.

6 Glynn, D. & J. Robinson, eds. (2014): *Corpus Methods for Semantics. Quantitative studies in polysemy and synonymy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

a termínů. Za explicitní poznámku překladatele by nicméně mohly stát např. už názvy jednotlivých kapitol: zatímco *structuralist semantics* se překládá jako *strukturní sémantika*, *neostructuralist semantics* se překládá jako *neostrukturalistická sémantika*; *generativist* je pak přeloženo jako *generativní*, nikoliv *generativistická*. Už tyto termíny by si zasloužily pozornost, neboť v lingvistickém diskurzu se nezdá pouzít obě adjektiva (např. *generativní* i *generativistická*) a ne vždy je zcela jasné, jaký je jejich vzájemný vztah.

Zaměřím-li se dále na teoretický rámec, který je mi nejbližší, tj. na kognitivní lingvistiku, musím konstatovat, že překlad některých termínů neodráží úzus českých kognitivních lingvistů (je ovšem nutné připustit, že často jde o úzus, který se teprve formuje). Například anglické spojení *prototypicality effects* je v českém kognitivistickém diskurzu i v několika českých a slovenských kvalifikačních pracích překládáno jako *prototypové efekty*; A. Klégr volí překlad *účinky prototypičnosti*, který, zdá se mi, není zcela přesný.

Na překlad některých termínů (např. *salience*) pak A. Klégr z pochopitelných důvodů rezignuje, což mu ovšem nelze vyčítat, neboť pro ně zřejmě neexistují plně adekvátní české ekvivalenty. Za komentář pak stojí terminologizovaný přívlstek *usage-based*, který se v kontextu tzv. *usage-based* konstrukční gramatiky používá v poněkud specifickém smyslu. A. Klégr pak kupříkladu spojení *usage-based model of change* překládá jako *model změny vycházející z užívání jazyka* a spojení *usage-based approach to meaning* jako *směr, jehož přístup k významu je obecně založen na úzu*. Martina Vokáčová⁷ ve své diplomové práci překládá *usage-based approaches* jako *přístupy založené na užívání* a vymezuje se vůči překladu *přístupy založené na úzu*, který používá ve své disertační práci Karin Schöne.⁸ Stejně tak o *modelech založených na užívání* hovoří ve svém článku Jan Křivan.⁹ Dá se tedy snad očekávat, že ekvivalent *přístupy založené na užívání* má potenciál být českými kognitivními lingvisty přijat, zároveň se ale pochopitelně nedá vyloučit, že se bude nadále hovořit o *usage-based přístupech*.

Kniha *Teorie lexikální sémantiky* je i pro českého čtenáře užitečným průvodcem v oblasti přístupů ke zkoumání významu slov. Tam, kde je monografie možná až příliš povšechná, se jí stále daří poskytnout základní přehled dané oblasti a odkázat čtenáře na další relevantní literaturu. Překlad této publikace do češtiny je tak nepochybně přínosným počinem.

Jakub Sláma | Oddělení současné lexikologie a lexikografie. Ústav pro jazyk český AV ČR |
Letenská 4, 118 51 Praha 1
ORCID ID: 0000-0002-6555-0471
slama@ujc.cas.cz

7 Vokáčová, M. (2016): *Vliv gramatických profilů českých substantiv na jejich osvojování nederodilými mluvčími*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

8 Schöne, K. (2015): *Zkoumání hierarchizace pádů českého substantiva v sémantických (kolokačních) třídách*. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

9 Křivan, J. (2012): *Komparativ v korpusu: explanace morfemické struktury českého stupňování na základě frekvence tvarů*. *Slovo a slovesnost*, 73, 1, s. 13–45.